

Корнієнко Г. П.,

аспірант кафедри філософії

Національного університету «Одеська юридична академія»

ОБҐРУНТУВАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ: ВІД КЛАСИЧНОГО ДО СУЧАСНОГО ЛІБЕРАЛІЗМУ

Анотація. У статті розглядається трансформація уявлень про права людини від класичного до сучасного лібералізму. Підкреслюється, що для лібералізму характерна прихильність ідеї прав людини й цінності свободи особи. Відзначається, що як зміст прав, так й інтерпретація свободи в ході довгої історії ліберальних ідей зазнали істотних змін. Передусім це пов'язано зі змістом самого поняття «права людини». Зокрема, про це свідчить наявне розділення всіх виділених прав людини на негативні й позитивні права людини, де позитивні права – це громадянські й політичні права, які втілено в концепції класичного лібералізму, а негативні права – це соціально-економічні й культурні права, які пов'язані з ідеями сучасного лібералізму. З'ясовано, що в класичному лібералізмі права людини потрібні для захисту індивідуальної свободи, тоді як проблемою сучасного лібералізму стає питання соціальних гарантій прав і свобод.

Ключові слова: права людини, лібералізм, класичний лібералізм, сучасний лібералізм.

Постановка проблеми. Звернення до розроблення теми правового лібералізму зумовлене стратегією демократичного розвитку й лібералізацією українського суспільства, а також протиріччями, які супроводжують ці процеси. Динамічні соціально-політичні зміни, що відбуваються в країні останнім часом, безпосередньо впливають на стан дотримання державою прав людини в різних сферах суспільного життя. Посилення позицій громадянського суспільства, реформування в державно-управлінській сфері та в правоохоронних органах, посилення співпраці з Європейським Союзом і світовими державами сприяють реальному затвердженню ліберальних принципів у сфері вдосконалення прав людини в Україні. З огляду на це, видається необхідним звернутися до дослідження ліберальної концепції прав людини: від класичного лібералізму до сучасного лібералізму.

Проблема права людини в лібералізмі продовжує залишатися однією з найактуальніших у філософії права. Хоча виникла вона вже досить давно, але в явній формі сформульована в Новий час. На ідеї свободи базується уявлення про права людини Ж.-Ж. Руссо, Т. Гоббса, І. Канта, Дж. Локка, Ш.-Л. Монтеск'є. Особливістю сучасної постановки проблеми є те, що вона розгортається в рамках плюралістичного дискурсу. У Дж. Ролза уявлення про права людини ґрунтуються на принципі справедливості. У Р. Дворкіна ліберальна теорія права, оснований на визнанні пріоритету особистості, її гарантованої свободи й самореалізації. І. Берлін розглядає права людини в контексті відсутності примусу.

Мета статті – показати, як у рамках ліберальної теорії трансформуються уявлення про права людини, змінюється зміст прав людини від класичного до сучасного лібералізму.

Вигляд основного матеріалу дослідження. Права людини є обов'язковим концептом лібералізму, усіх його течій і нап्रा-

вів. Представник сучасного лібералізму Берлін Ісайя писав: «Ліберальні мислителі не втомлювалися доводити, що якщо свобода означає обмеження можливостей, які мають у розпорядженні інші люди, щоб змусити мене робити те, чого я не хочу або можу не хотіти, то яким би не був ідеал, заради якого мене змушують, я є скованим, і тому доктрина абсолютного суверенітету за своєю сутністю має тиранічний характер. Для збереження нашої свободи недостатньо проголосити, що її не можна порушити, якщо тільки це порушення не буде санкціоновано тим або іншим самодержавним правителем, народним зібранням, королем у парламенті, суддями, деяким союзом влади або законами, оскільки й закони можуть бути деспотичними. Для цього нам необхідно створити суспільство, що визнає галузь свободи, межі якої нікому не дано порушувати. Норми, які встановлюють ці межі, можуть мати різні назви й характер, їх можна називати правами людини, Словом Господнім, природним правом, міркуваннями корисності або «незмінними інтересами людини». Я можу вважати їх справжніми априорно чи можу проголошувати їх своєю вищою метою або вищою метою мого суспільства й культури. Загальним для цих норм і заповідей є те, що вони отримали настільки широке визнання та настільки глибоко вкоренилися в дійсній природі людей у ході історичного розвитку суспільства, що до теперішнього моменту вони становлять істотну частину нашого уявлення про людину» [2, с. 19–43]. Тим самим він наголосив, що права людини ґрунтуються на свободі, є невід'ємною властивістю як окремого індивіда, так і всього суспільства.

У лібералізмі прийнято виділяти два етапи розвитку ліберальної теорії: класичний лібералізм (XVII–XIX ст.) і сучасний лібералізм (кінець XIX – початок XX ст.).

Класичний лібералізм акцентував увагу на проблематиці політичних та економічних свобод, природних правах індивіда, суспільному договорі. Представниками класичного англійського лібералізму є Джон Локк, Адам Сміт, Девід Юм, Г. Спенсер, французького – Ж.-Ж. Руссо, Ш.-Л. Монтеск'є, Б. Констан, німецького – Вільгельм фон Гумбольдт, Еммануїл Кант, американського – Томас Джефферсон.

Права людини в класичному лібералізмі описуються як відносини між людиною й державою, тобто основним є забезпечення захищеності окремого індивіда від небажаних, негативних дій щодо нього з боку держави. Тут права людини припускають відсутність певних небажаних дій щодо окремого індивіда, а саме: примусу, втручання, посягань.

Свобода – ключова категорія ліберальної доктрини – трактується як відсутність примусу, як синонім автономності й незалежності. Для класичного лібералізму характерне визнання індивідуальної свободи кожної людини, в основі якої лежать базові принципи: цінність індивіда, його відповідальність не лише перед суспільством, а й перед собою, право на самореа-

лізацію кожного, вільний розвиток і самоствердження. Окрема людина сама вибудовує й сама досягає власних цілей. Поняття свободи пов'язано з відсутністю зовнішнього впливу і створення перешкод у досягненні особистих, самостійно поставлених цілей. У цьому сенсі тим більше в людини свободи, чим менше вона відчуває на собі зовнішній тиск. Втручання ж порушує свободу і принципи відповідальності індивідів за власний вибір. У класичному лібералізмі обґрунтовується ідея антипатерналізму, сутність якої полягає в тому, що кожна людина – найкращий суддя власних інтересів. У цій ситуації суспільство має забезпечувати своїм громадянам найбільшу свободу, сумісну з рівними правами інших. При цьому свобода інтерпретується негативно, як відсутність примусу, як особиста і громадянська свобода, як недоторканність сфери особистого життя. Саме ця сторона свободи видається найбільш значущою представникам лібералізму початку XIX ст. Право людини «розпоряджатися самим собою» може бути обмежено лише таким же правом іншої людини. Ш.Л. Монтеск'є уважав, що «головне завдання держави – силою змусити окремих членів суспільства виконувати закони, що виражають загальне благо, примирити соціальні суперечності, стан війни людей один із одним і спрямувати боротьбу між людьми в законне русло» [1, с. 46]. До тих пір поки вчинки індивіда не порушують прав інших членів суспільства, він вільний робити все, що вважає за потрібне. Ш.Л. Монтеск'є пропонує розрізнити поняття «свобода» та «незалежність». «Свобода є право робити все, що дозволено законами. Якщо б громадянин міг робити те, що цими законами забороняється, то в нього не було б свободи, оскільки те саме могли б робити й інші громадяни» [6, с. 288–289].

Французький філософ Б. Констан приділяє основну увагу обґрунтуванню особистої свободи, що розуміється їм як свобода совісті, свобода слова, свобода підприємництва, приватної ініціативи. Для нього прийнятна лише та свобода, яка має на увазі особисту незалежність, самостійність, безпеку, право впливати на управління державою. За наявності такої свободи індивід не лише має право здійснювати щодо держави певні активні дії, а й право ігнорувати державу, якщо його сприяння, допомоги або навіть присутності індивід не потребує. Б. Констан розмежує сучасне йому ліберальне розуміння свободи від політичної свободи в тому вигляді, в якому її розуміли в період античності. В античному світі люди знали тільки політичну свободу, яка полягала в можливості їх безпосередньої участі в здійсненні політичної влади, тоді як особисте життя громадян детально регламентувалося й визначалося державою. Б. Констан доводить неприйнятність такого розуміння свободи. Для сучасних народів, уважав Б. Констан, політична свобода як можливість безпосередньої участі в здійсненні влади вже не має колишнього значення. Для них свобода – це передусім особиста, громадянська свобода, яка полягає в певній незалежності індивідів від державної влади. «Мета наших сучасників – безпека приватної сфери; і вони називають свободою гарантії, що створюються громадськими інститутами із цими цілями» [3, с. 97–98].

Б. Констан бачив причини нещастя Французької революції в спробі її лідерів утілити античні ідеї публічної свободи в сучасних, абсолютно непридатних для неї умовах. «Особиста незалежність є найперша із сучасних потреб, – писав він. – Отже, ніколи не треба вимагати від неї жертви заради встановлення політичної свободи» [3, с. 102].

У класичному лібералізмі права людини призначені передусім установити такі стосунки між людиною і владою, де людина залишалася б незалежною, а держава зобов'язана утримуватися від дій, які могли б обмежити свободи окремого індивіда.

На початку XX ст. в ліберальній думці, як і в самому суспільстві, починають виявлятися кризові явища. У багатьох західноєвропейських державах виникають численні соціальні конфлікти, війни. У цих умовах класична теорія лібералізму перестає збігатися з реальністю. Це сприяє тому, що виникає необхідність перегляду ідей класичного лібералізму й формування нових ідей і принципів. На тлі цього формується сучасний лібералізм – сукупність доктрин, у яких поряд із принципами «класичного» лібералізму підкреслюється важливість втручання держави, покликаної створити сприятливі умови для їх реалізації. Сучасний лібералізм знову звертається до базових цінностей природного права, але вже з оновленим змістом.

Як й інші ідеї класичного лібералізму, права людини переосмислюються в теоріях сучасного лібералізму. Центральною проблемою сучасного лібералізму стає питання соціальних гарантій прав і свобод індивіда. До представників сучасного лібералізму зараховують Л. Мізеса, Ф. Хайєка, Р. Дворкіна, Р. Нозіка, І. Берлін та інших.

Варто зазначити, що уявлення про права людини від класичного лібералізму до сучасного зазнають істотні зміни. Насамперед це пов'язано зі змістом самого поняття. Про це, зокрема, свідчить наявний поділ усіх виділених прав людини на негативні й позитивні, інакше їх називають правами «першого» і «другого» покоління прав людини. Права першого покоління – це громадянські й політичні права, які втілено в концепції класичного лібералізму. Права другого покоління – це соціально-економічні й культурні, які пов'язані з ідеями сучасного лібералізму. «Позитивні» права – це права, для реалізації яких потрібні конкретні дії держави. Тут уже йдеться не про відсутність дій, а, навпаки, про наявність дій. І передусім про забезпечення певних благ для людини. Якщо в класичному лібералізмі одним із центральних факторів соціального устрою суспільства є мораль, то в сучасному – добробут людини (передусім матеріальний).

У сучасному лібералізмі відбувається переосмислення ставлення до прав людини. Тепер основне завдання права людини – не лише захистити життя окремої людини, а й забезпечити гідний рівень життя. Якщо класичний лібералізм під час реалізації негативних прав людини державі відводить роль пасивного спостерігача, то в сучасному лібералізмі для забезпечення вже позитивних прав людини державі неможливо залишатися пасивною. У сучасному лібералізмі державі пропонується здійснення активної діяльності щодо забезпечення громадян певними благами. У класичному лібералізмі перерозподіл благ здійснюється в результаті укладених угод і договорів і не включається в зміст громадського договору, в сучасному ж лібералізмі це завдання вирішується через законодавство держави. Непорушними для сучасного лібералізму стають законність, право індивідуальної безпеки, право захисту власності. Сучасні ліберали виступають за рівність усіх перед законом: «Тут два аргументи. Перший – рівність у свободі, так як свобода ефективна. Другий – рівність перед законом сприяє підтримці громадянського миру. В іншому випадку з'являється спокуса створення коаліції обділених, які прагнуть до зміни закону» [8, с. 124].

Ліберальний ідеал – «індивідуальна свобода» – класичного лібералізму зміщується новою ідеєю – ідеєю добробуту. У сучасному лібералізмі актуалізуються питання про справедливість, а також про пріоритетність блага або права. При цьому представники ліберальної течії намагаються поєднати ці принципи: «Ідею добра як раціональності потрібно з'єднати з політичною ідеєю вільного рівноправного громадянина. У результаті ми зможемо встановити, чого потребують і чого вимагають громадяни, коли їх уважають вільними й рівноправними членами суспільства, які повною мірою та протягом усього життя співпрацюють один із одним» [7, с. 80]. Ключовим у сучасному лібералізмі стає питання про соціальні гарантії прав і свобод індивіда.

Уже для забезпечення реалізації позитивних прав потрібні значні матеріальні, фінансові засоби і спеціальні соціальні інститути, які б займалися наданням або організацією надання благ населенню. Представники сучасного лібералізму дотримуються думки, що держава повинна здійснювати мінімальну соціальну політику. Держава, прагнучи дати можливість для реалізації індивідуальних здібностей представникам різних класів, зобов'язана відкрити шлях до освіти, медичного обслуговування, інших життєво важливих сфер тим соціальним прошаркам, які в силу свого походження й матеріального стану не можуть забезпечити собі рівні стартові можливості. При цьому основна відповідальність за реалізацію програм допомоги бідним повинна лежати на місцевих органах влади та громадських інститутах.

Центральною категорією в теорії сучасного лібералізму є власність. Сучасний лібералізм вагоме значення надає державній політиці у сфері стосунків власності. Уважалося, що держава повинна сприяти розвитку приватного сектора економіки, підтримувати процес демонополізації власності, заохочувати населення інвестувати кошти у виробництво.

Людвіг фон Мізес із приводу цього писав, що єдиною працюючою й ефективною системою людського співробітництва в суспільстві, основаному на поділі праці, є приватна власність на засоби виробництва. Він заявляє, що соціалізм як усеосяжна система, що охоплює всі засоби виробництва, непрацездатна і що застосування соціалістичного принципу до частини коштів виробництва, хоча й не є, звичайно, неможливим, призводить до скорочення продуктивності праці, так що, замість створення більшого багатства, воно має, навпаки, давати ефект зменшення багатства. Приватна власність є основою процвітання та громадської свободи. Ніде й ніколи не існувало народу, який без приватної власності зумів вийти зі стану самої гнітної потреби й дикості, ледь відмінного від тваринного існування... Приватна власність створює для людини сферу, де вона вільна від держави. Вона ставить межі здійснення волі влади. Вона дає змогу іншим силам діяти пліч-о-пліч і в опозиції до політичної влади. Приватна власність стає, отже, основою всіх видів діяльності, які вільні від насильницького втручання з боку держави [5, с. 56].

Ще один представник сучасного лібералізму – британський філософ Джеральд А. Коен – стверджує, що в сучасному капіталістичному суспільстві гроші обумовлюють свободу, а отже, люди, які не мають приватної власності і грошей, не вільні. Гроші або їх відсутність припускають соціальні відносини свободи й несвободи, говорить Дж.А. Коен. Гроші – це форма соціальної влади, санкціонованої державою. Як форма соціальної

влади в ліберальному капіталістичному суспільстві особисті фінансові ресурси гарантують їх власникові певне становище в суспільстві або здатність його досягти [9]. Тим самим сучасні ліберальні філософи заявляють про своє негативне ставлення до втручання в права на приватну власність.

Безперечно, реалізувати позитивні права набагато складніше, ніж не порушувати негативні права людини. Для реалізації негативних прав не вимагається особливих ресурсів, їх виконання мало залежить від соціально-економічного становища держави, тоді як для забезпечення позитивних прав неможливо обійтися без значних матеріальних засобів і спеціальних соціальних інститутів.

Тривалий час у західних країнах, які перебували під впливом класичного лібералізму, негативно ставилися до соціальних та економічних прав, уважаючи, що вони суперечать засадам вільної ринкової економіки. Але з часом західні країни пом'якшили свою позицію (сам лібералізм перетворився в сучасний і зазнав істотних змін). Стали визнавати юридичну обов'язковість для себе положення Пакту про економічні, соціальні і культурні права й інших міжнародних документів у цій галузі. Наслідком такого ставлення став підсумковий документ Всесвітньої конференції з прав людини, що відбулася у Відні в 1993 р., у якому відзначалося: «Усі права людини універсальні, неподільні, взаємозалежні та взаємопов'язані. Міжнародне співтовариство має ставитися до прав людини глобально, на справедливій і рівній основі, з однаковою підходом та увагою. Хоча значення національної та релігійної специфіки й різних історичних, культурних і релігійних особливостей необхідно мати на увазі, держави, незалежно від їхніх політичних, економічних і культурних систем, несуть обов'язок заохочувати та захищати всі права людини й основні свободи» [4, с. 81].

Висновки. Отже, ми спостерігаємо еволюцію поглядів на обґрунтування прав людини в рамках ліберальної теорії. Для лібералізму характерна відданість ідеї прав людини й цінності свободи особистості. Хоча зміст прав, як й інтерпретація свободи в ході довгої історії ліберальних ідей зазнали істотних змін, пріоритет свободи як головної для лібералів цінності залишився незмінним. Якщо для класичного лібералізму характерна необхідність захисту індивідуальної свободи, то в сучасному лібералізмі постає питання про соціальні гарантії прав і свобод індивіда. Негативні права, громадянські й політичні права доповнюються позитивними, соціально-економічними й культурними правами. І якщо негативні права обґрунтовуються тільки відсутністю дій з боку держави, держава зобов'язана утримуватися від дій, які могли б обмежити свободи окремого індивіда, то позитивні права наказують державі діяти активно, держава зобов'язана гарантувати реалізацію прав, що забезпечують доступ до певних благ для населення. Тим самим підкреслено, що для реалізації людьми їхніх соціальних та економічних прав держава повинна створювати необхідні умови.

Література:

1. Азаркин Н.М. Монтеस्कье. Москва: Юрид. лит., 1988. 128 с.
2. Бёрлин Исая. Две концепции свободы. *Современный либерализм: Ролз, Бёрлин, Дворкин, Кимлика, Сэндел, Тейлор, Уолдрон*. Москва: Дом интеллектуальной книги, Прогресс-Традиция, 1998. С. 19–43.
3. Констан Б. О свободе у древних в ее сравнении со свободой у современных людей. *Полис (Политические исследования)*. 1998. № 2. С. 97–106.

4. Международные акты о правах человека: сборник документов / сост. и вступ. ст.: В.А. Карташкин, Е.А. Лукашева. Москва: Норма, Инфра-М, 1998. 784 с.
5. Мизес Л. Либерализм в классической традиции. Москва: Экономика, 2001. 239 с.
6. Монтескье Ш.Л. О духе законов. Избранные произведения. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1955. 570 с.
7. Ролз Д. Идея блага и приоритет права. *Современный либерализм: Ролз, Дворкин, Берлин, Кимлика, Сэндел, Уолдрон, Тейлор*. Москва: Дом интеллектуальной книги: Прогресс-Традиция, 1998. С. 6–108.
8. Хайек Ф.А. Дорога к рабству. *Вопросы философии*. 1990. № 11. С. 123–130.
9. Cohen G.A. On the Currency of Egalitarian Justice, and Other Essays in Political Philosophy Princeton. NJ: Princeton University Press, 2011. P. 124–43.

Корниенко Г. П. Обоснование прав человека: от классического к современному либерализму

Аннотация. В статье рассматривается трансформация представлений о правах человека от классического к современному либерализму. Подчеркивается, что для либерализма характерна приверженность идее прав человека и ценности свободы личности. Отмечается, что как содержание прав, так и интерпретация свободы в ходе долгой истории либеральных идей претерпели существенные изменения. В первую очередь это было связано с содержанием самого понятия «права человека». В частности, об этом свидетельствует существующее разделение всех выделенных прав человека на негативные и позитивные права человека, где позитивные права – это гражданские

и политические права, которые нашли свое воплощение в концепции классического либерализма, а негативные права – это социально-экономические и культурные права, связанные с идеями современного либерализма. Установлено, что в классическом либерализме права человека нужны для защиты индивидуальной свободы, тогда как проблемой современного либерализма становится вопрос социальных гарантий прав и свобод.

Ключевые слова: права человека, либерализм, классический либерализм, современный либерализм.

Kornienko G. The Human Rights rationale: from Classical to Modern Liberalism

Summary. The article deals with the transformation of ideas about human rights from classical to modern liberalism. It is emphasized that liberalism is characterized by a commitment to the idea of human rights and the value of individual freedom. It is noted that the content of rights, as well as the interpretation of freedom in the course of a long history of liberal ideas, have undergone significant changes. First of all, it was connected with the content of the concept of “human rights” itself. In particular, this is evidenced by the existing division of all identified human rights into negative and positive human rights, where positive rights are civil and political rights that have been embodied in the concept of classical liberalism, and negative rights are socio-economic and cultural rights related to the ideas of modern liberalism. It has been established that in classical liberalism human rights are needed to protect individual freedom, while the problem of modern liberalism is the issue of social guarantees of rights and freedoms.

Key words: human rights, liberalism, classical liberalism, modern liberalism.